

2964

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Värmland

Alsters sn

Zernander, Alb. 1930.

Svar på ALMA:s frågel. 27

Årens beredning.

25 bl. 4^c

2964

Exc. för ordreg. febr. 1948.

J. J.

N:R 27. ÅKERNS BEREDNING.

ALSTER VÄRMLAND

Albin Zernander
Furstid, Ulvsby.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Såsom gemensamt namn har man när vanligen använt
jällbruksr^{ess}skap. Under arbetet med jorden benämnde veder-
börande arbetare endast det förkortade uttrycket r^{ess}skap.

Y X O R

Vanliga benämningar: ökks, ökksr, håggökks, läljökks.
Jag känner inte till, om man haft yxor av någon viss typ att
användas vid jordbruket. Vid dikesgrävning etc., när trädrötter
och buskar behövde huggas opp, tog man i /regel en gammal
sliten yxa, som inte va så skali. Egendomligt nog
belade man vid tylika uttryck själva verktyget med en
egenskap, som i egentlig mening gällde äller tillhörde bruk-
=andet äller handhavandet av detsamma.

= Rom det inte
var i skot-
skada på

Vanligen hade man hos bönderna smaläggade yxor, håggökksr,
med ganska långa skaft, varför även dessa uteslutande kommo
till användning vid dikesgrävning, b^{ess}king etc. D. v. s.
upphuggning av buskar.

K L U B B O R

Sådana voro gjorda av trä och kallades k^äkk^lkl^öbb^r,
emedan man använde dem för att krossa jäl-^äks l^ärk^äkk^lsr med.

HACKOR.

Flåhakks av samma typ som den i frågelistan antydda teck-
ningen nr 2 har använts även här, dock med raka skaft.

Grönhakks med samma utseende och konstruktion som framgår av
fig. 4 har man även haft, men ofta var därjämte en pinne i
mitten, varför hackan blev trègreni. Den fick dessutom
namnet jolspèlhačka, därför att den användes vid upp-
hackning av potatis. Så användes kùphakks vid uppdragning
av fåror i jorden. Hackans konturer voro ungefär sålunda:
Och skaftet hade vanligen en meters längd.

Slutligen är hèrrypen ett gammalt verktyg, som använts vid
löshackning av hård lera etc. Den kunde se ut som fig. 3 anger,
men man hade även sådana, som voro försedda med spets i båda
ändar eller å båda sidor om skaftet:

Att använda verktyget kallades te hèrrypa.

En större hacka med längre skaft och långa pinnor eller
çånnglångor kallades dýnkla, och brukades till urhackning
av gödseln från fördenet ute på åkern.

KRATTOR.

Sådana ha brukat kallas hàrrkor, sing. hàrrks f. och bestodo
i regel av ett antal tillspetsade jànnpinnor eller línnsor.

svår:

Go, det är nog så enkelt.

Man hade benägenhet för ett
utskott M, ett i stället "jån", så småt
ett annat med vilfogade.

Ex.: jànshkrapp, jàngrýla f.

1/ Då upptäcktes
h. 5 upptar
formerna
jàspett och
jàstör, vilka
utgå från äldre
former jär-spett
och jär-stör, frå-
gas, om icke i mi-
lit även formen
jär-pinnor
kan träffas (jämför
jànnpinnor)

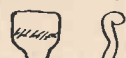
som indrivits i en tvärså av trä: hårkhövvs.

Tvärsåen försågs med två hål, vari det till en klyka isärdelade skaftet inkilades. Förutom denna, som användes vid jordbearbetning, funnos riövr. Dessa voro helt av trä och användes i ungefär samma typ ^x ännu i denna dag. Riövvs, ungefär 4 m. brett eller långt, hade omkring 25 tinnsör, o: a 2 tum långa. Riövr användes ute på åkern te raks bress mä.

Falkkratta känner jag inte till, men har hört berättas, att man för myllningen av det i evedjefall sådda kornet körde omkring med en trädstam, vars kvistar avbuggits till några tums längd.

Kelhårka var en mycke långpinnad typ, som användes vid utrivningen av milor.

G R E P A R.

Grep, dynngrep, (pluralformer) hade man av samma typ, som fig. 7, fastän denna säges härröra från Halland. Själva bandtaget såg ut sålunda:

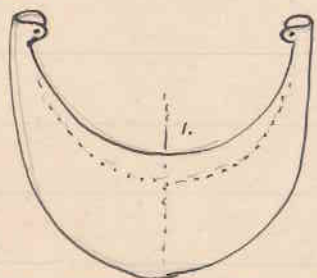
I de gamla hemsmidda grepen hade man vanligen ej mer än tre pinnar, varför det först i nyare tid kommit att talas om fämm- eller såkspinnngrep. "Pinnarna" kallades även cännglinsor m. eller klor f. Järnskodda trögrepär känner jag inte till, men man har mycke begagnat s. k. bulör f. att skaka opp halmen med vid tröskningen.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Man tog dylika klykor ur skogen och snyggade till dem en smula, och därmed hade man en rättså ändamålsenlig och och framför allt billig högaffel. De användes till 1890 talet.

SPADAR o. SKOVLAR.

Späas (spåas), späarra. Dessa voro alltid av trä, försedda med sko, vilken senare hade utseende som teckningen antyder.

Skodd skovel från Uppland, fig. 8 kan tjäna till förebild för våra gamla skovlar. Handtaget hade alltid samma utseende, som jag anvisat vid stycket om grepar.

Att gräva i nette på målet ts grävs, grävvinna f. grävat eller

SLÄGGOR.

Man kallade dem släggor och knässtor, att slå på sten med: sténknässtor, men att slå på bergbarr med: pecksläggor.
slägga f. (hult. form)

STENDRÖGAR.

Dem kallade man drågor eller släpar. Vanligen i sing. släpa. Voro grovt byggda av två, frentill något upphöjda, trästockar till medar, vilka sammanköllas med grova tvärstycken. Användas än i dag.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Fgl. 27

/hult. form!

S P E T T.

Man sade *jäspett* l. *jästör^m*. Det förra smäckrare och det senare verktyget med en tämligen kraftig förtjockning nertill. I det stora hela samma typer som av äldre varit använda här på trakten. Dessutom användes vid stubb- och stenbrytning etc. stora tjocka stänger. En sådan kallades ofta *våg* eller också *vrès*, *vrèsn*, *vrèsr*. Att arbeta med spett hette *te spëtto*. Med *jästör* var det *te bälts* (hål i jorden). Med *vrès* *vågds* och *vog* man sten och stubbar m.m.

K Ö R R E D S K A P.

Fig. 9r och 9n i frågelistan visa precis samma slags *skakklor*, som vi härnere i Karlstadstrakten sedan gammalt använt. Man sade ett par *säckor* men en *skakklö*. En *skåk* f. däremot sade man i kärror etc. *Säckora* i en vagn t.ex. har kallats *vagnsgaffel* och parinrättningen *tvèrè* n. eller *pådräkt* f. Svängeln kallades (förutom med detta namn) *tvèresshämman* m. Hålen i skäckerna *Selåshåla* n. *Harrokrok^m*. Som försetts med ett krokigt horn till handtag har även förekommit här fordom. Numera aldrig mer. *Dräglins* f. ha på senare tiden kommit alltmer i bruk i st. f. *skakklor* f. av trä. De kunna vara av tågviske ävensom av järn-kedjor.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

ett par säckor?
moj sa siktigt.
A-Z.

S.k. krok är numera "förhistorisk" vad denna trakt beträffar. Och har jag därför ingenting att säga därom.

Å R D E R.

Detta redskap i gammaldags mening finns ej spår av numera, vadan även detta måste förbigås. Men för c:a 40 år sedan brukade bymederna tillvärka en slags ädsrplög, som var lik de vanliga tröplogarna i sin ~~en~~ helhet, men hade en fjöl f. å ömse sidor om kroppen. Man drog upp fåror ~~med~~ med denna plog, kupade potatis n.m., varför den även mästadel, kallades kup-plög. Numera har man ju de moderna järnplogarna även av detta slag, men ännu kan dock finnas kvar någon enda av de gamla träkup-plögarna.

R I S T.

Ett sådant verktyg kan jag erinra mej från min barn-
domstid. Utseendet framgår av teckningen:
Det var en krokig stör, i vars framände insatts en kniv.
Man gick och sköt réssten framför sej på så sätt, att
kniven skar isär gräsbacken i raka linier på ~~en~~ jämna mellanrum.
Sedan gick man och skar linier äller skårer tvärsöver, så att
fyrkanter bildades. Sist lossades torvorna, som användes till
s.k. torvtak, från botten med en vanlig spade.

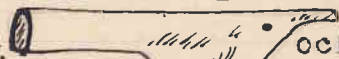
Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

I jordbruket har med säkernet ej rist av detta änklra slag använts åtminstone under de senaste 50 åren eller möjligen de 60. Risten kom ju sedermera till användning genom att inbyggas i tråploggen.

P L O G.

Jag känner inte till någon äldre plogtyp än den gamla tråploggen från mitten av 1800talet. Tidigare övergångsformer beträffande denna trakt äro okända av alla här.

Tråploggen var på sin tid en ganska fin hemslöjdepersedel och hade en påfallande likhet med Överumploggen fig. 24, enuruväl dess delar måste, såsom varande av trä, gållas i något grövre dimensioner. Det fanns givetvis också en del järntillbehör å tråplogarna.

Rissten var fästad vid åssen med kilar och fjåla f. (våndskivan) låg åt några sidan som på en modärn plog. Vidare var det bisl m. också av järn.

Denna kördes fast på en tråskiva, slåpsåls och nitades dessutom fast vid fjåla med en nitnåggls m. Å 1890 och inpå 1900talet kom överumploggen alltmer och mer i bruk. Många gamla plåjare, som vant sej vid tråplogarna, tyckte de nya "överummarna" voro obekväma och krångliga och höllo helst fast vid sina gamla utmärkta tråplogar.

bisl (eller bil), obst.
som bill

Här sade man dock bil även i sing. obst. form.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Namnet å en plogs olika delar voro: hänntåg, skällmor, stäg (stötter) vilka såsom hel plogdel betraktade kallades styro n.. Vidare krapp m. och ås m. i vilken senare ressten m. var fästad med skruv och kilar. I åsens framände var dråghämnen och den ställbara grëmna medels skruvar fästade. Å kräppan var lännsia f. fjåla f. och bisl m. anbrakta.

Angående flogrönn i plogen åller om det var farligt låta plogen stå ute under julen, har jag inte hört, men ordentliga jordbrukare ha alltid betraktat grannar, vilka låtit jordbruksredskap stå ute under vintern, såsom oförlåtligt slarviga och hopplöet vårdslösa.

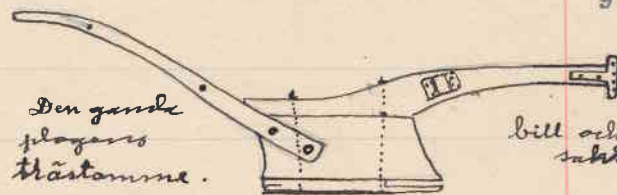
REPARATIONER. Gällde det skärpning så hette det te vasso plogen, men voro de skärande delarna mycke slitna skulle plogen läggas på. Byemeden utförde alltid sådant arbete. Det var te vällo en stålbit längs äggen å både rist och bill, varåfter dethela fasonerades ut till en tunn ägg igen. På samma sätt var det te läggs på e harro. Skumrist användes inte varken å de gamla tråplogarna åller å "överummarna" av äldre typ.

Fjåla hade alltid den mera långsträckt formen, betydligt avvikande från den mera modärna "oliverplogarna", vändskiva, som är kortare och starkt svängd.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
 A. Zernander. 1930. ALSTER
 VRML.
 Frgl. 27

släpsöls m.

Den gamla
plojans
hästomne.

bill och rist
skidas i tecken.

Man hade ofta en plankbit att släpa plogen på, när den skulle köras en längre sträcka till och från gårdarna. I plankbitens främre ände var en tämligen vid märkla inslagen, under vilken plogbillens spets infördes, då plogen kunde "åka" på denna.

fjōla Kortare sträckor kunde plogen köras, liggande på och sålunda släpas med hur som bäst.

S L A D D.

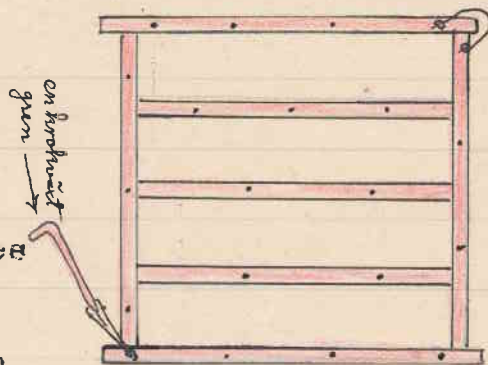
Den uppländska sladdtypen, fig. 25₁ har varit gängse även här i Karlstadtrakten. Konstruktionen har varit den änklaste möjliga. Två stockar eller plankor, sammankollade medels två eller tre slår, utgjorde hela inrättningen. Några pinnar etc. fanns inte i den äldre sladden, men på senare tiden ha vi ju fått den numera fabriksmässigt tillverkade "sladdnarven", och denna bör väl inte medtas i detta sammanhang.

H A R V.

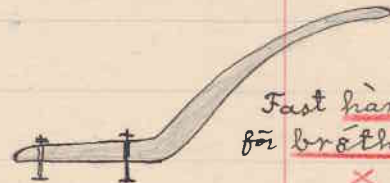
S. k. svedjekviϑtharv, en grenig granstam, har jag förut beskrivit. Teckningen å nästa ark visar den gamla änkla harvkonstruktionen som förekommit här från 1800-talets mitt åtminstone.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Pinnarna sattes ej i någon exakt ordning inbördes utan placerades alltid så, att varje efterföljande pinne kom

Dragjärn
å de stora harvarna.

att sitta ungefär mittenällan närmast föregående två pinnar o. s. v. De enskilda bitarna i en harv kallades brännsv. och i dessa sattes vanligen pinnarna ovan till fästade med en mutter. Men en häradsdomare, Jonas Svensson i Hult, tillverkade å sin tid, (mitten av 1800talet), ett slags harvpinnar, som kilades fast med fjädrande dubbla kilar. Se teckningen! Man hade två storlekar på harvarna.

Den lilla, som kallades slättharv, hade en lös krok där bak, som den harvande höll i handen och lyfte harven med. Den större kallades brötharv, och hade ett fast styrs, enl. min teckning. Några andra harvredskap begagnade man inte här under äldre tider. Äller under 1800talets senare hälvt. Möjligen s. k.

lättharv. Men en sådan avvek ingenting beträffande pinnarna från den vanliga typen. Det var bara harvträet, som var avdelat i två hälvter, vilka förenades genom en järnten sålunda, att harven fick led på mitten. Den liknade ett stort gångjärn så att säga. Se fig. 27 (Holland.)

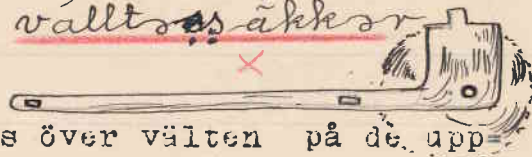
En sådan harv var åtskilligt lätlos, och därför hette det alltid, när man skulle illustrera något slapt och "ryggradslöst" föremål, att dä va som e lättsrhärv.

Klöshärv eller gåsfothärv, ungefär av samma typ som fig 30, (Närke), började användas här vid sekelskiftet 1900 och framåt, men förekommer ej numera. Det blev sedan de moderna spiral- och fjäder-härvarna, som kommo till heders och de användas ännu i denna dag.

V Ä L T.

Fig. 32 visar den änkla anordning även vi här i Alster begagnat beträffande vältrinn). Detta är sannolikt också den äldsta formen. Framåt 1870-talet började man ta hem vinkelböjda träd från skogen och därav tillverka vältras äkter

De fingo detta utseende:

Sedan kunde man lägga en planka tvärs över välten på de uppstående, med tapp försedda ändarna, och så åkte man på denna planka. Därav ökades tyngden och vältrinna f. blev mera effektiv. Sedermera började man förbättra välten och så fingo vi den stora tvådelade inrättningen med sits, som fig. 31 antyder.

Trävälten har dock sedan 20 år tillbaka alltmer och mer skuffats undan för de moderna ring- och kambridgevältarna. Men ännu finns trävälten kvar nästan vid varje gård. Att köra välten kallades

te vältra.

I perf. part. vältrat.

Varje ordentlig och ordningsälskande jordbrukare har ju alltid fraktat sina grävor unns tak för vintern i något resskapsful m. äller var som helst i vranora f. men som jag förut antytt, har det även funnits folk, som vårdslösat sina redskap ända därefter, att t.ex. plogar etc. fått ligga kvar ute vid dikesrener, där man sist spände ifrån dragaren. En stor uppräckning har dock skett, varför jag tror, att ingen numera när i trakten gör sig skyldig till dylika grova föreummelser.

HÖST- OCH VÅRPLÖJNING.

Ordet åker uttalades åker, plur. åkeranna. Därmed avsågs ett större äller mindre område odlad och dränerad fastmarksjord.

Man kunde även kalla en teg, d.v.s. jordbiten mellan två fåror, för en åker m. Till skillnad från skogsmarken benämnde man den odlade jorden åkerjåla f. & hållvålts f. var halva teg. Man plöjde ju varje torva/inåt mitten från båda sidorna. Å tegens vänstra sida lutade torvorna åt höger och å högra sidan tvärtom.

En lett, jållst m. kunde rentav betyda en hel hemmansdel äller ett torp. Han köfft säj en jållst m. = köpte en egendom (av mindre omfattning.) jålrémsö f., en liten bit jord äller mark.

En cil m. kunde någon tresidig markbit kallas. Dikslåg m. var detsamma som åkerskiftet mellan tvänne diken.

*1/2 bef. form!
År 15 r. 16.*

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Linns f. kunde vara lika med liffs n., och kunde omfatta såväl en som två tegar, möjligen tre också, men dock av tämligen dryg utsträckning i längdriktning. En kort bit kunde inte alle kallas e linns. E vånno var närmast = e linns, men har knappast förekommit annat än i bestämd form: vånna f., långvånna.

oläst. f.
vånno.

1) vånna?
(Bäst f.)

Fåskott förekom aldrig annorlunda än i verbet fåskotts el. fåskotts. D. v. s. att skjuta opp (= Plöja) fårer.

2) få ike kallas det sammansatta substantivet

fåskottträna.

känt?

svar. nej, den formen har alls inte förekommit. A. Z.

"Land" har varit använt i t. ex. jolöppollånno n., rövlånno n. Även kunde man säga rövlinna f. Beträffande plöjning hette det vanligen plöjning f. expl. höstplöjning f. Man började med detta arbete så snart som skörden inbärgats, men blev det rägnigt så att bärgningen av t. ex. havren förhindrades en längre tid, kunde man börja plöja något fält, som möjligen redan var ledigt eller också någon gammal vall. Höstplöjningen är en viktig sak, vadan det gällde vara påpasslig. En del år kan ju frosten lägga ninder ivägen fort nog. Vid gårdar där man hade eget folk, och där möjligen ägaren själv plöjde, kunde man ju så hålla ut tills det blev mörkt på kvällarna, till kl. 9 eller 10.

ett ord i stil tämligen är dock. snöskotts.

Men så småningom har det även vid jordbruket kommit in andra seder. Nu slutas arbetet för dagen exakt kl. 7 vid sommartiden. Vid samma tid eller kl. 7 börjas det också på morgnarna.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

I dessa trakter är leran den huvudsakliga jordmånen. Och i följd härav är den hårdbrukad, varför man särskilt vid plöjning alltid har använt paret dragare. I forna dagar hade man oxar överallt jämte hästarna, men sedermera fingo dessa senare ensamma övertaga knoget. Sedan ett fåtal år har därjämte traktorn övertagit en dryg del av dragkraften vid jordbruket.

*3/4 tid kontrollunders.
i okt. 1953 meddelade,
att ordet o tēla, f.
var vanl. förr i
dessa län.
(H. J.)*

Vanligen har en enda karl skött plöjningen, men ibland kunde också två hjälpas åt, isynnerhet när plöjningen skulle påbörjas å ett fält och de första fårorna skulle uppdragas.

Lejda plöjare begärde för c:a 20 år sedan omkring 4 kr. pr dag. Nu begäres kr. 1,25 pr timme. Således 10 a 12 kr. pr dag.

Man talade om värmusta f. i jōla. Annars var det ej något särskilt uttryck härvidlag. Man sade, att det var hätte plöjs, när jorden var mycke torr. Plogens djupgående benämndes plögjufftra f. jup-plöjs, skūm-plöjs. Den lösskurna jordskivan hette tōrva f. eller ibland tēla f. Den orörda jorden bredvid fåran hette får-kännan. Folk tro om plogfåran. Sedan åkern var plöjd kunde det hända, att man drog opp en fåra tvärsöver de andra fårorna. Därvid fick man konstiltor, varav åkern skyddades mot onda makter. Det upplöjda fältet kunde benämnas dā plöjds (fältet underförstått), eller helt enkelt plökhsla f.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

TEGLÄGGNING.

Man började i regel plöjningen vid den gamla fåran i åkern och slog in en torva från vardera sidan över gamla vattenfåran.

Plöjningen pågick så från båda sidor tills man uppnått mitten av den å vardera sidan belägna tegan, då man flyttade över till nästa fåra och fortsatte på samma sätt där. Man sade sej på detta sätt sls ihöpp. Började man vid sidorna och vände tilcorna utåt ifrån mitten räknat, så att plöjningen slutade med e får f. var det te sls isär. (se fig. 36 !)

Området längs renarna eller åtminstone vid åkerskiftets båda ändar kallades vänntegar^{åkeror}. Man plöjde vanligen vändtegarna och dikesrenarna på engång till sist genom att köra fältet runt, tilta åter tilta. Att köra tillbaka i en redan uppkörd fåra kallades te cörs i lömnis.

S.k. figurplöjning enligt fig. 37 har inte förekommit här. Man har alltid lagt opp tegar eller åkeror. Förr hade man benägenhet för att ha smala tegar på 2 a 3 meter. Numera gör man oftast bredare tegar och längre avstånd mellan fåror. Detta torde bero på, att man fordom hade dåligt djupdränerat, varför en tät anläggning av dagvattenfåror var av nöden. Numera djupdräneras med rörtäckdiken i allt större utsträckning, vadan fältet hålles

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

torrt utan så många ytfårar eller öppna diken. Detta är ju en för-
 mån dels genom att åkerns areal förstoras samt dels att den blir
 bekvämare för bearbetning med traktorer etc., när det nu gäller
 större jordbruk.

Torrån f. kallade man vanligen det skifte som föregående höst
 plöjdes opp från gammal vall. Även kallades det vällvätt n.
Te plöjjs hävvsstobb var att plöja ett åkerskifte, som förut
 under sommaren burit en skörd med havre. Om plogen råkade hugga in
 lite för långt i sidoledd sade man, att den stal. S. k. balk-
 =plöjning har inte förekommit här.

TRÄDESBRUK och GÖDSLING.

Träda kallades träs eller träslags n. Ett jordstycke
ligger i träs sade man. Även kunde uttrycket te träs någon
 gång användas när man gick förbi eller underlät följöra någonting
 visst. Han träs att fö denna gången kunde man säga.

Trädan bearbetades under sommaren vid alla tillfällen, när man
 hade ledigt för de löpande göromålen med skörden och sådant.
 Gödseln utkördes och plöjdes ner och upprepade ogräsnarvningar
 utfördes, åtminstone vid de bättre skötta jordbruken. Dikena grävdes
 och eventuella stenar brötes opp och bortskaffades. Men vanligen
 fraktades dessa ej så långt, utan lades de gärna ihop till

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
 A. Zernander. 1930. ALSTER
 VRML.
 Frgl. 27

e rös f. Äller flera mitt i gårdet. I senare tider ha dock mera driftiga jordbrukare kört ut dylika sténrösser. Ofta lade man opp sténmúror utåfter vägar och dylika platser med de ur tegarna hopsamlade stenarna.

När det var en fuktig sänka i åkern sadde där vara bag. n. Dikare kallades dikesgrävare, och vanligen lejdes extra dikare till detta förhävande då gårdens egna arbetare sällan fingo tid därtill. Man spände ut en tämligen lång dikesnö f. vid vardera dikeskanten, varåfter man med spaden stakke opp utåfter snons sträckning. Spåson m. måste därvid hållas i samma lutning som dikesslanten skulle få i dikets färdiga skick. Sedan var det att undan för undan ta spåtag och kasta åt sidan. Man fick nog ofta stekke opp både två och tre gånger innan bettentågo skulle kastas opp. Gamla diken skulle rännas opp. Man talade om dragdike, trèansdike, utloppsdike, teg dikes, läggdike (utåfter en mosse) och täckdike. Täckdikets öppning i det stora dragdiket kallades ögs. n. Förr lade man täckdiken av småsten, stänger eller av enbuskar t. o. m. Sedan 10 a 15 år nar man alltmer börjat köpa hem tegelrör och lägga rördiken.

Den ur diket uppskottade massan kallades dikesjöl. f. eller dikesstörvv. En terva = e törvv f. Törvvar, plural. menc även törvv var plus. i kollektivt mening. Törvva = en t. i best. f., törvva = månge t. i best. form.

(13 dec. 1950)

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Dikestorven nar antingen brukat köras ut för att spridas och med spade söndernackas utöver fältet, eller också sammanföras i en större hög på något passande ställe, där grästorven, ifall det nu var mycken sådan, fick ruttna. Framdeles kunde man ånyo tillföra åkern den i nögen bildade myllan.

Broar över diken na utförts i många former. Änklaste konstruktionen nar väl varit att kasta en massa stänger ner i botten av diket vid överkörstället. Vanligare var ju att lägga två eller tre stadiga ~~äror~~^{vävar} eller ~~köbbar~~ tvärsöver diket i marknivån och sedan breda ut ett lager stänger över dessa. Även murades en stentrumma i diket botten, varäfter man fyllde opp med torv ovanpå tills man nådde marknivån. Även kunde man hugga en massa enbuskar, ifall det var god tillgång på sådana, och fylla diket med, varäfter torv lades ovanpå. Stenhällar togs även, när man hade tillgång på sådant material, och helt enkelt lades över diket till lagen körbredd. Sedan ett tiotal år nar man även börjat lägga grova cementrör i botten av diket och sedan fylla opp till marknivån med sten och jord. Detta må nu vara sagt om broar inne i gårderna. För vägarna har det ställt sej annorlunda.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Att göda åkrarna. Man sade te jö, jössls, dymjörs, da ä jött.
Öhränjol = mager jord. I mera "ovärdat" språk dret eller fil.
 Olika slag voro läggäs- o. ställdymns f. höns- o. fåra-jö. Även
fär- o. källvalls m. Ost. f. täl i täl. Även talade man om hästlött. Utom stallvägen
 samlades spillningen i dymstan. Fårajö har viest i allmänhet
 ansetts för att vara starkt gödande. Likaså hönsspillning. De som
 bott invid mossar körde vanligen hem mässjol f., och lade i
dymstatämte f. för att såmedels utdryska och förbättra gödseln.
 Gödseln kördes ut på dymjärraf sommartiden, men i dymjyss m.
 när det var slädföre. Någon gång fordom har det nog hänt, att man
 vintertiden kört ut gödseln och fördelat den i små högar över
 fältet, men detta var dock ganska långesedan. Under senare åren har
 den under vintern utkörda gödseln lagts i stora stackar eller
dymstasr, vilka dessutom täckes med torv eller granris.
 Att sprida gödseln över marken kallades te sprälts dymns eller
bré dymns. IV. VÅR- OCH HÖSTSÅDD.
Våranna f. som vårarbetet i sin helhet kallades, var ett
 vilyftigt och maktpåliggande förhåvande. Man sade även te vårs.
 I st. f. "vårangjerde" sade man här hellre vårs äls badds, t. o. m. bärris.
Jóla ä kläbbi, klëti, sur — sade man, om den var för våt
oh kökklä eller bütä om den var för hård och torr.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
 A. Zernander. 1930. ALSTER

VRML.
 Frgl. 27

Jär detta in-
 finitivform?
 nej, det ska
 vara te så.

När jorden var lämplig för värbearbetningen såles den ré säjj. Utsädet kallades bäs-korns. Betyder egentligen ett enda korn, men får givetvis anses som en massa korn. Det förekom ofta fordom, att man å mossjordar etc., där bottenkålen satt länge kvar, sådde havre på län m. (kålen). Detta skedde förr i ganska stor utsträckning vid t.ex. Varpnäs gods i Nor s:n, (nuvarande lantmannaskolan), enär en stor del av åkerjorden där utgör ett lågland, som tydligen i äldsta tider varit översvämmat. Numera, då allmänt en mera effektiv djupdränering utförts, sår man aldrig något å kälbunden mark. Likaså hände det att man sådde i plöcksla f., d.v.s. i den ännu obearbetade, plöjda jorden. Detta sätt var dock ett slarv och användes knappast av ordentliga jordbrukare. Det förekommer inte heller mera i våra dagar.

län

Den förberedande harvningen kallades brétharvning, te ré Sälväddan m. te müllharvos. Vanligen kördes harven änns-åttor, men på ställen, där harven tog dåligt kunde man köra på smedda f. eller på skakk, d.v.s. snett över åller diagonalt. Även kunde man harva på tvåra f., isynnerhet vid ändarna.

När man kört ett drag från den ena änden till den andra var detta ett drag m., åller e vännis f. Vanligen måste dessutom en person gå och hakka torrv, vari till en spade vanligen användes.

Spade kallades späs. att gräva = te spai.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Var det kökhlit, måste dessutom någon gå och slå sönder dessa kökhls med en köksh-klobbs, f.

Det var en gammal regel, att åkerjorden var teress att beså när man förde fram foten genom myllan och det uppharvade lösa lagret liksom "rann" över skotån tämligen ymnigt. Vanligen var det bonden eller ägaren själv, som utförde såningsarbetet. Och detta utfördes givetvis alltid för hand, varvid kornet bars i en

Såhorrm. Denna bestod vanligen av en avlång träschä, som fasthölls framtill över magen medels remmar som lades omkring nacken och hakades fast i såkorgen med lämpliga krokar. Även kunde man lägga remmarna i kors på ryggen, varvid de nedre ändarna hakades fast vid inre (närmast kroppen liggande) kanten och de över axlarna och framåt löpande ändarna fästades vid främre (yttre) kanten. Såningen utfördes med båda händerna och en van såningsman kunde utföra detta arbete med beundransvärd smidighet och elegans.

Å 1890-talet började en del tillvärka "såkorgar" av järnplåt. Även gjordes sådana, som bestodo av en järnram, i vilken ett stycke säckväv fastsytte på så sätt, att en konkav fördjupning bildades, vari utsädet tömdes. Dess största förtjänst torde ha varit, att den var synnerligen lätt. Plåtkorgen däremot var i sig själv ganska tung.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER

VRML.
Frgl. 27

Säckarna kördes vanligen ut till fältet på en dyngkärra och utplacerades i #regeln så, att sädensående kunde ta för sej utsäde såväl vid ändarna som å gärdets mitt. Arbetet underlättades härigenom betydligt, då den säende inte behövde springa långa sträckor fram och åter här utsädet tog slut.

Jag kan erinra mej att man å en herrgård när, (sannolikt å 1890-talet) anskaffat ett stort åbåke till ^{rad} såmaskin, men den stod inne i ett lider obegagnad, under det man gladeligen sådde "för näve", som man av ålder varit van. Men ifrån den tiden, kan man i alla fall säga, daterar sig maskinradsåningen i våra bygder.

Nu sås allting med maskin. Men ibland när det blir alltför stridigt med rågn på hösten, kan man ännu så råjen (åller vetet) på det gamla sättet. I blöt och tung mylla går det givetvis dåligt åller inte alls med maskin.

Te så ett råffts n. såde man, och detta kunde betyda såväl en som ett flertal tegar. Stakar för att utvissa "sålinien" behövde man inte, enär tegarna alltid voro så smala, att man vanligen lätt nog sådde tegen färdig med ett kast åller e vånno f. Och därvid hade man fåran vid båda sidor att ~~å~~ rätta sig åfter. Råkade man få en fläck osådd kallades denna e mässsto f.

Te tvåsa var att så två gånger på samma teg. Att på våren beså under vintern uppkomma bara fläckar i höstsåden var te så i.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Åfter såningen var det te harro nér. Detta arbete utförde med énbitt och slättharva och behövde man i regel ej göra mer än ett drag. Ibland kunde man också säja gränsharva. Gräsfröet såddes vanligen ej förrän på våren näst på följande år. Om man menar föö till gräs i egentlig mening, timotej etc., så kunde man nog så in sådant redan samtidigt med rågsåningen. Men detta utfördes i så fall alltid först sedan fältet i alla avseenden var färdigt. Någon äxtra myllning äfter gräsfrösådden har aldrig kommit i fråga. Att vältra höstsädesfältet var föga brukligt, enär det sammanpackades tillräckligt under vintern ändå.

Vattenfårar drogos opp med färplagon mällan varje teg och färkanterna skulle rakos ä, vilket arbete utfördes med vanlig rivo f.

I sünkorna, svakhsra f., skulle grävas tvärfårar f., vartill användes späs m. Detta förhävande kunde man ibland utföra flera dagar äfter sådden allt äfter som man hade tid.

Ärter såddes nog i mindre omfattning, men s. k. grönfoderblandning, som i våra dagar alltid ingår i vårsådden, användes inte alla i äldre tider. Korn, som kallats bygg n., odlas ej längre här. Men det har förekommit förr. Rovor började man odla ganska tidigt, men det var vid tiden omkring åttiotalet ännu aldrig

Landsmålsarkivet Uppsala 1964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

fråga om jätterovor i pedigreesodlingar, utan bara de vanliga små trinda sorterna. Rovfröet sådde man vanligen på så sätt, att det förvarades i en butälj, som överbands med ett tjockt papper. I detta papper stack man sedan upp ett hål, lagom stort för att 4 a 5 korn på en gång skulle kunna ramla ut. Sedan gick man och "doppade" denna butälj i upp å nedvänd ställning i myllan på jämna mällanrum, varvid man tillsåg, att fröna vederbörligen föllo ur. Vanligen körde man med kippplågen opp drillar eller ryggsv m., i vilka rovfröet såddes.

Trädgårdsodlingen var föga beaktad så när ute nos bönderna före 1870- och 80-talen. Först däråfter började denna näringsgren, tack vare tidningarnas ivriga och väckande artiklar för målet att erövra en trädgårdstäfte vid varje stuga ^{taga fart.} Sedan dess har också trädgårdsodlingen liksom grönsaksodlingen, undan för undan tagit allt större omfattning. Det lilla man i äldre tider odlade var bara en äller annan kvmt murgärter, och kanske en kvmt morötter o palsternackor. Och dessutom några pläntor. D. v. s. plantor av vitkål eller kålrot. Vidlyftigare saker ~~inlät~~ man sig aldrig på. Och vanligen blev det mör i huset som ensam skötte den lilla odlingen.

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Frgl. 27

Potatisen däremot har man ägnat större uppmärksamhet.

Jolsäppla har varit den fattigare befolkningens huvudsakliga näring i äldre tider, varför odlingen härav var ett livs-vilkor nära nog. Potatisen myllades med küpplog, eller vanlig plog, och vanligen användes ej mer än en dragare. Gödseln har brukat spridas över fältet före Sättinna f. och myllades samtidigt med potatisen. Vanligen hade 3 till 4 personer fullt arbete med att sätts eller läggs jolsäppla i fara samtidigt som en körare plöjds ner. Man har brukat lägga potatis endast i varannan fåra vid vanlig plöjning. Men körde man opp fåror med küpplog, gjordes de på lämpligt avstånd från varandra och kunde köraren dessutom obercende av Sättranno dra opp fårorna över hela fältet. Men det förstnämnda förfarings-sättet har i alla fall varit mest använt här på trakten. När potatisen vuxit opp i fingerhøga plantor eller något mer skulle küppinga f. påbörjas. Vanligen utfördes detta arbete ett par gånger under växttiden med några veckors mellanrum.

Beträffande ogräset kunde knappast något göras för dess stävjande i sädesåkrarna, men potatisen, som var brett "radsädd", hackkränsade man upprepade gånger alltäfter som man kunde medhinna. Numera köres hästhacka i st. f. i hackkränsningen för hand förr i tiden. Och med dessa små erinringar har jag genomgått frågelistan 27 så gott det varit möjligt. Furulid, ULVSBY den 16 dec. 1930. Albin Zernander

Landsmålsarkivet Uppsala 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER
VRML.
Fgl. 27

[Betr. de sagesmän, som anlätades vid kontrollunders. i okt. 1953, se siffror i
svaret på fråga 9 (ALLMÅ 3319)!]

J. Jacobson

Landsm. Upps. 2964
A. Zernander. 1930. ALSTER